

**ПОЧАТКОВА ОСВІТА НАРОДУ НА СТОРІНКАХ ЩОТИЖНЕВИКА
«РУКОВОДСТВО ДЛЯ СЕЛЬСКИХ ПАСТЫРЕЙ» У ПЕРШЕ
ДЕСЯТИРІЧЧЯ ЙОГО ВИХОДУ**

Вивчення історичного досвіду функціонування системи освіти на українських землях не втрачає своєї актуальності. Поглиблення дослідницького інтересу до цієї теми зумовлює залучення ширшого кола джерел. А так як початкова народна освіта у ХІХ ст. мала церковно-релігійний характер, то закономірним є дослідження церковної преси як історичного джерела. З усіх церковних видань, у Київській губернії-епархії найбільшим тиражем друкувався створений 1860 року при Київській духовній семінарії щотижневий журнал «Руководство для сельских пастырей». Він виходив упродовж 57-ми років, а щодо його програми, то сама назва її декларувала, а загалом завданням було «самое широкое раскрытие богословской стороны священничества, а равно и всестороннее развитие практической стороны жизни и деятельности духовенства». А так як щотижневик адресувався сільському духовенству, яке з усіх суспільних станів було найближчим до народу, то закономірно, що найважливіші питання життя селянства знаходили висвітлення на шпальтах цього видання.

У 60-х роках ХІХ ст. найважливішою подією була ліквідація кріпацтва і проведення низки ліберальних реформ. Але на хвилі пожвавлення суспільно-політичної думки напередодні реформи загострилася проблема поширення освіти серед народу, а у пореформений час питання освіти багатомільйонного селянства перейшло у практичну площину. У Київській епархії початкові народні школи сільське православне духовенство почало створювати ще задовго до звільнення селян. Так звані дяківські школи початку ХХ ст., потім парафіяльні училища 30-50-х років підготували

підґрунтя для створення широкої мережі початкових шкіл, що перебували у віданні Духовного відомства. І поки точилися дискусії про переваги церковних чи світських шкіл, про роль і місце духовенства в освіті народу, про пошук джерел фінансування початкових шкіл тощо, сільське духовенство відкривало школи у своїх парафіях і переконувало вірян віддавати до них своїх дітей. Тому коли на хвилі суспільного інтересу на державному рівні було поставлене питання про необхідність поширення початкової освіти, у Київській губернії церковні початкові школи уже існували. Тому Київська губернія випереджала усі інші губернії і за кількістю шкіл, і за динамікою їх доповнюваності. Православне духовенство Київської єпархії остаточно закріпило за собою функцію залучення населення до церковного шкільництва. Помічником духовенства у цій важливій справі була і церковна преса, на шпальтах якої висвітлювався позитивний досвід діяльності сільських пастирів, до речі і вітчизняний, і зарубіжний, піднімалися дискусійні питання про відомче підпорядкування початкових народних шкіл, про підготовку учительських кадрів, про контроль за якістю навчання і виховання дітей.

Преса Православної Церкви неодноразово попадала у поле дослідницької уваги. Так, загальну характеристику періодичним виданням Православної Церкви в Україні XIX – початку XX ст. давала А. Бойко [1], проблеми релігійної освіти в Україні за матеріалами релігійної періодики XX ст. досліджував В. Денисенко [2]. Що ж до «Руководства для сельских пастырей», то воно ще не стало окремим предметом дослідження. Джерелознавчий аналіз повного його комплексу ще попереду, але підходи до його вивчення помічаються. Так, О.М. Розов систематизував етнографічні та фольклорні матеріали, опубліковані на сторінках «Руководства для сельских пастырей» упродовж 1860-1917 років і уклав анотований тематико-бібліографічний покажчик [3]. А публікації щотижневика про народну освіту ще не піддавались комплексному аналізу.

Тому метою даної наукової розвідки є виокремлення публікацій про початкову народну освіту, які були розміщені на сторінках щотижневика «Руководство для сельских пастырей» у перше десятиріччя його виходу, яке співпало з періодом розквіту церковного шкільництва, що доповнить уявлення про стан освіти на українських землях.

За перше десятиріччя виходу щотижневика, на його сторінках було опубліковано близько ста статей і кореспонденцій про церковне шкільництво та порад сільському духовенству щодо поліпшення освітньої діяльності. Усі ці матеріали були різні за обсягом, за тематикою, за інформативністю тощо, але неодмінно стосувалися одного адресата – сільських пастирів, які відкривали школи, самі в них вчителювали або керували роботою інших вчителів.

Відомо що початкові народні школи існували в Київській єпархії задовго до ліквідації кріпацтва, але потужним спонукальним чинником для активізації освітньої діяльності духовенства стало надання селянам громадянських прав і потяг їх до освіти у другій половині 1860-х років. Віховою подією для розвитку освіти у пореформені роки стало прийняття Положення про початкові народні училища 14 червня 1864 року, реалізація якого ознаменувала сплеск освітньої діяльності сільського духовенства. Аналіз публікацій «Руководства для сельских пастырей» показав, що з точки зору тематики та жанрового розмаїття, 1864 рік став віховим і для щотижневика. Якщо до 1864 року публікації про народні школи мали, у переважній більшості, описовий характер, то у другій половині 1860-х років побільшало матеріалів проблемно-дискусійного характеру, публікувались статті з методики навчання в школах, обговорювались питання про виховання учнів.

До 1864 року на сторінках щотижневика домінували публікації про існуючі школи («Приходская школа «Св. Димитрия» при цареконстантиновой церкви в г. Киеве», 1861, №9-10) і не тільки в Київській єпархії. Описувалися початкові церковні школи і в інших українських

губерніях: в Чернігівській («Приходские школы в нежинском уезде и г. Нежине», 1861, №12), в Полтавській («Женская воскресная школа в Полтаве», 1861, №52) та ін. Географічні межі таких публікацій охоплювали весь імперський російський простір. Так, 1861 року було опубліковане «Известие о приходской школе для казачьих детей Новороссийского войска» (№20), розміщувались матеріали зі Смоленської («Школы при церквях Смоленской епархии», №46), Рязанської («Несколько затруднений при открытии приходских школ в Рязанской епархии», 1862, №19), Мінської («Любопытное известие об одной сельской школе в Минской епархии», 1862, №22) та інших російських єпархіях («Несколько известий об открытии сельских и деревенских школ в Калужской, Минской и Оренбургской епархиях», 1862, №4).

«Руководство для сельских пастырей» надавало можливість, перш за все духовенству Київської єпархії, ознайомитись і з т. зв. зарубіжним досвідом. У 1861 році на його сторінках був опублікований матеріал «Сельские школы в Молдавии и Валахии» (№34), у 1866 р. – «Народная школа и ее отношение к церкви и духовенству в Германии» (№43, 46) тощо.

Поряд з описом існуючого досвіду функціонування початкових народних шкіл, у щотижневику публікувалися статті про доцільність навчання грамоті сільських дітей, що, врешті, є обов'язком пастира («Грамотность и сельские школы», (1861, №28); «Отношение обучения детей грамоте к пастырскому учительству» (1861, №35); «Взгляд на занятия священников в сельских школах» (1862, №6); «По вопросу о народном образовании» (1863, №42). Йшлося і про те, що окрім пастирського обов'язку, поширення грамотності серед темного в освітньому плані люду є дієвим засобом протистояння поширенню розколу («Грамотность, как предохранение от совращения в раскол и как средство к возвращению из раскола к православию» (1862, №26).

Процес поширення церковного шкільництва ілюстрували статистичні відомості під назвою «Сведения о сельских школах, открытых православным

духовенством при приходских церквах» (1862, №13, №30). У передмові до «Сведений...» зазначалося, що для людей співчуваючих поширенню грамотності серед народу, статистичні показники «должны бать весьма любопытны и интересны» [4], а для духовенства вони «дороги и утешительны еще потому, что наглядным образом, фактами и цифрами, доказывают, что ... православное духовенство, в распространении грамотности и возможного в настоящую пору в народе просвещения, не только не отстает от других сословий, но и предупреждает их» [5]. За офіційними відомостями, до 1 вересня 1861 року у 34-х єпархіях Російської імперії було відкрито 8461 сільську школу. Найбільше – 1206 – в Київській єпархії, 1173 – у Волинській і 1146 – в Подільській. Загалом, на ці три українські єпархії припадало 41,6% усіх сільських шкіл в імперії. Упродовж вересня місяця 1861 року у 23 єпархіях з'явилося ще 665 шкіл і станом на початок жовтня були відомості про 9126 шкіл, відкритих сільським православним духовенством [6].

З 1-го вересня 1861 р. до квітня 1862 р. кількість сільських шкіл невинно зростала. Окрім 34-х єпархій російської імперії, де школи існували до 1 вересня, вони були відкриті ще в 14-ти єпархіях. Але, традиційно, попереду всіх була Київська єпархія. За цей час кількість сільських шкіл в ній зросла з 1206 до 1326, тобто на 120 [7]. Усі наступні опубліковані офіційні статистичні відомості показували найкращий стан церковного шкільництва саме в Київській єпархії.

Основним навчальним предметом у школах духовного відомства був Закон Божий. І цілком закономірно, що на сторінках єпархіального щотижневика знаходить відображення «Опыт преподавания закона Божия в крестьянских школах» (1861, №27, 34, 50, 52; 1862, №30). Але у першій половині 1860-х років це був лише опис досвіду, а ґрунтовніші методичні розробки вивчення цього предмету з'являться дещо пізніше.

У другій половині 1860-х років «Руководство для сельских пастырей» дещо звузило діапазон тематики публікацій про церковне шкільництво,

натомість посилило акценти на таких двох напрямках: методика вивчення основних предметів у початковій школі та роль духовенства у вихованні селянських дітей.

Щодо першого з них, то у 1865 р. щотижневик надрукував «Педагогические заметки о преподавании Закона Божия в сельских школах» (№25) і «Заметки о преподавании Закона Божия в сельских школах» (1865, №29, 46; 1866, №42, 45, 46). У 1867 р. опубліковане «Необходимое дополнение к заметкам о преподавание закона Божия в сельских школах» (№8) і на допомогу сільським вчителям – «Как изъяснять истины веры и нравственности христианской в сельских школах» (№24), «Изъяснение Богослужения православной Церкви в сельских школах» (№24). Це були розлогі публікації з методики вивчення Закону Божого, які мали дві мети: озброєння сільських вчителів-священиків методами вивчення цього предмету в початкових школах та уніфікації викладання Закону Божого у церковних школах. За умов недостатньої кількості методичної літератури, наймасовіший щотижневик був доступним усьому сільському духовенству Київської єпархії, а тому виконував роль методичного посібника.

До основних предметів початкової школи відносилась і арифметика. У 1867 році щотижневик знайомив читачів з методикою навчання арифметики («Начальное обучение арифметике (по наглядному способу)», №28). Містив щотижневик настанови вчителям і стосовно письма, наприклад: «Как удобнее научить школьников грамоте?» (1866, №19). Методичного характеру були публікації «Практическое применение в церковно-приходских школах системы взаимного обучения» (1869, №6) та «О развитии религиозного чувства у детей» (1870, №1-4). Настановчо-рекомендаційного характеру були і такі публікації: «Какие книги пастырь Церкви может распространять в народе для поддержания в нем грамотности» (1870, №37). Різного роду поради сільським пастирам друкувалися у вигляді листів. У 1867 році було опубліковано шість таких листів під назвою «О народном образовании. Письма к сельскому священнику» (№33,35,37,39,41,42).

Православне духовенство, опікуючись початковою освітою народу, наголошувало на необхідності посилення духовно-морального виховання. Це було основним завданням школи і священника як священнослужителя, і як вчителя. Про це йшлося в публікаціях «Священник, как народный учитель» (1865, №16, 17), «Чего желать от сельских школ кроме грамотности» (1866, №49), «О религиозно-нравственном воспитании детей в первоначальном их возрасте», (1869, №25). Автори зазначали, що виховання є завданням і школи, і батьків. Але з батьками теж потрібно працювати і перш за все для того, щоб вони усвідомили корисність грамотності. А це теж завдання парафіяльного священника. У якості допомоги пастору щотижневик у 1868 році публікував «Поучения к сельским прихожанам о грамотности» (№2-4). Окрім шести повчань, на шпальтах щотижневика у формі бесід розміщені «Материалы для бесед с прихожанами о воспитании детей» (1868, №15-46). Ці матеріали скомпоновані у формі восьми бесід, що мало полегшувати їх засвоєння. Але ще конкретнішими були «Советы родителям о воспитании детей» (1869, №20-24). Хоч вони адресувались батькам, але для переважної більшості неграмотного селянства вони були недоступними. Тому, на практиці ці матеріали мало використовувати сільське духовенство у роботі з парафіянами-батьками.

Отже, у «Руководстве для сельских пастырей» другої половини 1860-х років з освітянської проблематики більше було адресних публікацій, мета яких – озброєння сільських вчителів методикою вивчення основних шкільних предметів та поліпшення духовно-морального виховання молоді. Публікувались матеріали про діяльність земств у поширенні освіти серед народу («Что сделало земство в пользу народного образования?» (1867, №29), «Земство и народное образование» (1868, №46), але основним адресатом було сільське православне духовенство, яке у своїх парафіях відкривало школи для селянських дітей і опікувалось ними.

Тому на шпальтах щотижневика у перше десятиріччя його виходу провідними темами були проблеми підготовки вчителів для сільських шкіл,

дискусії про роль духовенства в освіті народу та основні завдання народних пастирів.

Щодо дискусій про роль духовенства у справі поширення освіти серед народу, то на сторінках «Руководства для сельских пастырей» (1862 р. №18) зазначалося: «Духовные – передовые люди целого низшего класса народа. И наше сельское духовенство может и должно заявить подобного рода деятельность, ко благу пасомого им народа... Наши сельские пастыри, не смотря на все черне краски, какими рисовали их до сих пор в светской литературе, до настоящего времени пользовались уважением простого народа; народ простой любил и уважал их. Но такое отношение сельских пастырей к простому народу на чем опиралось? На том, что служение сельских пастырей доселе не расходилось с требованиями сельского простолюдина. Наш крестьянин до настоящего времени что хотел видеть в сельском пастыре? Прежде всего он желал находить в нем аккуратного исполнителя нужных ему священных служб и треб,... хорошего управителя и блюстителя порядка в церкви; наконец – опытного руководителя и советника в некоторых трудных обстоятельствах его жизни. Сельский пастырь по возможности удовлетворял этим требованиям, и пасомые были довольны» [8]. Але коли у народу з'явилися нові вимоги, коли він прагне освіти, щоб «... жить жизнью всего общества, – теперь он может потребовать от сельского пастыря, как главного своего руководителя, и нового служения себе» [9]. Зі свого боку, духовенство, що прагне добра своїй пастві, не може не перейнятися її інтересами і прагненнями. «По самому званию своему – быть всегдашним хранителем и блюстителем вверенной ему паствы, он не может стоять в стороне от современных пробуждающихся движений и направлений в народе» [10]. А вже далі – безапеляційне ствердження провідної ролі духовенства, особливо сільського, у справі поширення освіти. «И так как в настоящее время решается вопрос, кому быть во главе народного образования, кто может быть истинным руководителем его на

поприще развития; то духовенство наше должно принять самое деятельное участие в правильном решении этого вопроса»[11].

На сторінках єпархіального видання обговорювалось питання про підготовку учителів для сільських шкіл. В одній з публікацій за 1862 рік зазначалося, що «истинные ревнители народного образования, желающие скорейшего содействия оному, занимаются решением вопроса, кому поручить образование народа до подготовки способных к этому делу людей, где взять учителей для сельских народных школ?» [12]. Відповідей на це запитання було декілька: протоієрей Володимирської єпархії Євємія Остромисленський на сторінках журналу «Странник» висловив думку про те, що сільське духовенство, маючи чимало обов'язків, не може виключно на себе взяти обов'язок сільських учителів, – потрібно підготувати спеціальних учителів. Для підготовки останніх пропонувалося влаштування педагогічних училищ з 7-8-річним терміном навчання. Так як духовний стан доволі чисельний, то діти, які не вступили до духовних семінарій, могли б здобути освіту в «мирських семинариях», які б готували сільських учителів.

Дещо по-іншому давав відповідь на питання про брак сільських учителів мировий посередник Петергофського повіту Лилієнфельд, який 3 вересня 1861 р. надіслав до Комітету грамотності власний проект влаштування волосних училищ. Сутність проекту зводилась до того, щоб у кожній волості влаштувати будинок для волосного правління і волосного суду, для якого потрібна простора кімната. А так як засідання волосного суду відбуваються тільки у недільні дні, то в інші дні це приміщення можна використовувати для волосного училища. До того ж, волосний писар теж міг би бути учителем, а викладання Закону Божого взяв би на себе місцевий священик. Для матеріального забезпечення таких шкіл пропонувалося запровадження «особой кружки». А попечителем волосного училища бачився мировий посередник або хтось із поміщиків. Проект Лилієнфельда набував поширення і його прихильники нагляд за народними училищами бачили виключно за волосними правліннями і мировими посередниками.

Ще однією відповіддю на питання де взяти сільських вчителів був проект Беляєва. Його автор, враховуючи тодішнє становище народних шкіл, зазначив «что одни священники не могут выполнить всех забот по школам», а тому «думал разделить их труды с причетниками» [13]. «Но так как причетнические должности, не только по селам, но и по городам, у нас занимают одни исключенные из семинарий и духовных училищ, следовательно, большею частью, люди не способные учительствовать», - то автор проекту Беляєв, – «предложил заменить нынешних неспособных учителей-причетников окончившими полный семинарский курс, высказывая при этом такую мысль, что архиереи не должны ставить ни в священники, ни в диаконы ни одного из окончивших семинарский курс, пока он не прослужит двух, трех лет в дьячках или в пономарях, с непременною обязанностью быть учителем в школе» [14]. Тобто учительська посада мала бути обов'язковою для випускника семінарії.

Дописувач «Руководства для сельских пастырей» С. С-кій вважав «проект г. Беяева далеко практичнее и удобоприменимее проекта г. Лилиенфельда» [15]. Його міркування стосувалися трьох аспектів: 1) шкільних приміщень; 2) особи вчителя і 3) того, що сільські школи уже існували, а волосні ще потрібно влаштовувати.

Відносно шкільних приміщень, то анонімний автор вважав, що прибудова однієї просторої кімнати для школи до помешкання причетника не потребуватиме значних витрат. А за проектом Беляєва, школа мала міститися в будинку причетника або ж у спеціально збудованому селянами будинку. Це означало, що школи можна було мати в кожному селі, де є церква і причт. А за проектом Лілієнфельда школа могла бути одна на волость.

Мав автор цитованої статті і власну думку стосовно того, кому ж бути учителем. Порівнюючи проекти Лілієнфельда і Беляєва, у першому з яких учителем бачився волосний писар, а у другому – причетник, він схиляється до думки, що член причту буде кращим учителем. На підтвердження цього він цитує київську газету «Телеграф»: «В сельском духовенстве

откликнулось большое сочувствие к народному образованию, в чем может всякого уверить самое дело. Старанием и даже издержками сельских священников, не смотря на все трудности и скудость своего собственного содержания, везде заведены школы и дети обучаются (а правильнее сказать сами священники их обучают) с большим соревнованием и успехом» [16]. А мирові посередники, маючи владу над селянами, «не только сами не хотят принимать никакого участия в этом деле, но и другим не желают его внушить» [17]. Та й народ уже звикся з причетниками. В дячку він здавна бачив учителя грамотності і наставника дітей. Справа за тим, щоб заповнювати ці посади випускниками семінарії і «народ с большой любовью и искренностью обратиться к этим старым своим учителям», – зазначав автор.

Ще проект Беляєва був прийнятнішим, на думку дописувача єпархіального видання, так як стосувався вже існуючих сільських шкіл, а проект Лілієнфельда тільки планував відкриття волосних шкіл. Саме тому «...проект г. Беляєва, имеющий целью улучшить быт настоящих, возникших уже, школ, нам кажется благотворнее и благодетельнее для успешности народного образования» [18]. Автор вважав, що «...если мы искренно сочувствуем народному образованию, то нам нужно прежде всего хлопотать не об устройстве новых волосных училищ, а о приведении в лучший порядок настоящих зарождающихся школ, в заведении которых народ сам более или менее участвует» [19].

У прикінцевій частині статті автор резюмує, що народні школи мають відкриватися в селах, а учителі повинні мати семінарську освіту. «Но непременно надобно, как для пользы училищ, так и для блага самих учителей этих, чтобы они находились под непосредственным надзором и руководством священников. Тогда священники останутся, как и должно быть по существу своего пастырского служения, народными учителями» [20].

Обговорення питання про вчителів народних училищ не припинялося і, як слушно зазначив один із дописувачів «Руководства для сельских

пастырей», «...дело, кажется, уже касается не того, кому поручить воспитание народа, а чьему надзору его подчинить [21]. Попри те, що в офіційному документі – проекті про народні училища 1864 року – було чітко прописано, щоб вчителів для народних шкіл готувати у спеціальних учительських інститутах, управління народними школами залишити за відомством міністерства народної освіти, а організація сільських народних училищ не мала відрізнятися від міських чи дворянських училищ, все ж реальна практика була іншою. Як наголошував автор цитованої статті, «в настоящем виде устройство школ сложилось так: большинством сельских народных школ заведывает духовенство; оно представляет о них отчеты палате государственных имуществ, к нему обращается народ за советом при устройстве школ, при найме сторонних лиц в учителя, при покупке книг для обучения детей, ему доверяет народ воспитание своих детей. Такой по крайней мере порядок в известных нам губерниях: Киевской, Подольской и Волынской» [22].

«Такое organization народных школ, установившееся до времени приведения в действо обнародованного «проекта», не нравится, – стверджував дописувач єпархіального видання, – многим органам нашей литературы» [23]. Він зазначав, що кореспонденти різних газет і журналів звинувачують сільське духовенство в недобросовісному виконанні учительських обов'язків. Як відповідь на подібні закиди духовенству, автор цитує кореспондента газети «День»: «... пусть училища устраиваются сами собою, без участия министерства народного просвещения, по желанию и распоряжению самих обществ. Какие училища нравятся обществам, пусть такие и заводят; обществам принадлежат и дети, которым нужно учиться, и деньги на устройство училищ; следовательно, обществам принадлежат и все распоряжения по заведению и по устройству училищ; правительству, ежели оно желает успеха в народном образовании, остается одно: помогать в этом народу, но вовсе не заведением общественных училищ... Из духовенства же можно отыскать людей способных надлюдовать за сельскими училищами и

ходом учения, будут ли в них учителя из духовенства или из других сословий. Духовенство, в этом случае, мы не имеем права отстранять от народного образования» [24].

Власні ж міркування автора щодо ролі сільського духовенства в організації народних училищ зводились до визнання того, що сільські пастирі не можуть взяти на себе виконання усіх обов'язків щодо освіти народу. Він погоджується, що «... для более успешного и более правильного образования народа нужно приготовление особых учителей в учительских институтах» [25]. Але йому не зрозуміла підозрілість і не доброзичливість, з якими світська література коментувала діяльність духовенства. Він зазначав, що «... мы не видим здесь еще причины, почему бы нужно было наше сельское духовенство сдвигать с того места, которое оно занимает в настоящее время при сельских школах, по желанию народа» [26]. У якості підтвердження своєї думки він наводив досвід Англії та Швеції, де духовенство мало особливо широкі повноваження. Як у цих країнах, так і в католицькому світі загалом, «... наше сельское духовенство... ведь тоже стоит во главе сельского населения, возвышается над ним образованием, пользуется уважением прихожан, следовательно может заявлять свои права на такое участие» [27].

Як висновок статті автор резюмує: «Пусть наше сельское духовенство станет в такое же отношение к нуждам и потребностям своих пасомых, в каком находится духовенство на западе. Пусть оно является везде первенствующим и руководящим. В школе пусть наш сельский священник будет первым ея начальником и руководителем; пусть он заведывает ходом преподавания, наблюдает за порядком и благоустройством школы, дает отчет о школе. В свою очередь министерство народного просвещения пусть устраивает особые институты учительские, пусть prepares способных учителей; но выбор и принятие этих учителей нужно предоставить сельской общине, по согласию с священником. Устройство школ, введение в них порядка, численность преподавания предметов также нужно предоставить заботам самого сельского общества, при главном участии духовенства» [28].

Таке становище духовенства, при можливій фінансовій підтримці з боку уряду, по-перше, не буде обтяжливим для духовенства і, по-друге, не загрожує монополією. Священик при такому порядку буде не більше як протектором, блюстителем і наглядачем заходів, розпочатих самим народом за участі сторонніх осіб, – вважав дописувач найпоширенішого щотижневика Київської єпархії.

Але питання про роль і місце духовенства в освіті народу продовжувало дебатуватися і після формального його вирішення. У № 26-му «Руководства для сельских пастырей» священик І.Г. опублікував свої висловлювання про участь духовенства в народній освіті як відповідь на міркування співробітника відділу «внутренней педагогической хроники» журналу «Учитель», який у 5-му і в 6-му номерах заперечував правомірність і доцільність керівництва народною освітою саме православного духовенства [29]. Аргументами священика було те, що до того часу, коли в суспільних колах поставили питання кому ж керувати освітою народу, сільське православне духовенство уже створило початкові школи і опікувалось ними.

«Руководство для сельских пастырей» на початку 1866 року опублікувало інформацію про те, що «присутствие по делам православного духовенства» журнальною постановою від 2 лютого 1866 р. ухвалило такі заходи: 1) З огляду на сприяння справі народної освіти, зобов'язати сільських священиків у проповідях схиляти селян до грамоти і освіти; 2) Відмінити викладання в семінаріях медицини, основ сільського господарства і природознавства («естественной истории»), а замість них ввести в семінарський курс педагогіки, яка більш потрібна майбутнім священикам – народним вчителям. До того ж, це мав бути не тільки теоретичний курс. Для набуття практичних навиків, при семінаріях засновувались недільні школи, де семінаристи під наглядом ректора могли б навчати дітей. З цією метою духовно-навчальне управління при Св. Синоді мало забезпечити семінарії педагогічною літературою, як російською, так і іноземною. Повідомлялося,

що на тексті цієї постанови 27 лютого 1866 р. монарх власноручно написав – «исполнить» [30].

Отже з монаршої волі сільські пастирі повинні були «вменить себе в непремленную обязанность в проповедях и поучениях стараться располагать крестьян к грамоте и обучению»[31]. І у 20-й книжці єпархіального видання за 1866 рік було опубліковане «Поучение о нужде и пользе грамотности» священника Гавриїла Краснянського [32]. Він зазначав, що «...грамота полезна и необходима каждому и для настоящей, и для будущей жизни; потому что она много может способствовать человеку христианину к достижению вечного спасения на том свете и к проведению настоящей жизни в большем довольстве и благополучии» [33]. Тобто грамотність людині потрібна як для духовного життя, так і для практичного повсякденного. Для досягнення духовного спасіння, – наголошував священник, – потрібно знати і робити те, що Бог повелів в своєму святому законі. А що саме він повелів? Про це потрібно прочитати або дізнатись від духовенства. Але щоб розуміти священника і вміти читати самому, потрібно опанувати грамоту. Адже безграмотний і незвичний до книжної мови, мало розуміє з почутого. А молитви, церковний спів, зображення на іконах потрібно розуміти. Християнин, коли кличе священника на хрестини, на вінчання, на соборування маслом хворого чи єлеосвячення, на похорони, на водосв'ячення, коли сповідається чи причащається, повинен розуміти сутність цих таїнств. Віра повинна ґрунтуватися на розумінні і переконанні. Як незнання права не звільняє від відповідальності, так і не знання святого закону не може виправдати грішника.

Грамотність потрібна і для повсякденного життя, зазначав автор «Повчання...» За кріпацтва потреба в ній не так відчувалася, але після його ліквідації, вона значно збільшилась. «Теперь, когда всем дано человеческое право свободы, непременно надобно знать и понимать, что следует говорить, писать, делать и даже куда идти... Теперь пришла пора каждому твердо знать свое право и свои обязанности, а этого не узнаешь с чужих слов, по

наслышке; умей сам прочесть и понять то, что о тебе и для тебя написано» [34]. Потрібна грамотність і для ефективнішого ведення господарства, адже є спеціальна література і про розведення бджіл, і для садівництва та городництва тощо. Грамотний селянин не дасть себе обдурити, обрахувати, закабалити, знайде потрібні ліки тощо. Зупинявся священик на користі грамоти і для хлопчиків, і для дівчаток, які в майбутньому виховуватимуть власних дітей. «Одним словом надобно сказать, – резюмував автор, – что без грамоты трудно и вечное спасение заслужить и на этом свете прожить» [35].

Таким чином, ознайомлення з першим десятирічним комплектом щотижневика «Руководство для сельских пастырей» дає можливість стверджувати, що на його сторінках висвітлювались актуальні питання як для суспільства в цілому, так і для сільського православного духовенства зокрема. У другій половині 1860-х років щотижневик знайомив сільських пастирів з досвідом функціонування початкових народних шкіл в інших російських губерніях та за рубежем, на його шпальтах наголошувалося, що вчителювання є важливим пастирським обов'язком, публікувалась статистика церковного шкільництва та наводився досвід викладання Закону Божого. У другій половині 1860-х років учителів початкових народних шкіл ознайомлювали з методикою навчання Закону Божого уже більш детально, що означало уніфікацію викладання цього предмету. На шпальтах щотижневика піднімалися дискусійні питання про підготовку вчителів для сільських шкіл і загалом про освітянську діяльність духовенства. Перед сільськими пасторами було поставлене завдання переконувати своїх парафіян у доцільності освіти їх дітей.

Загальна оцінка ролі «Руководства для сельских пастырей» у поширенні освіти серед простого люду можлива за умови розширення хронологічних меж дослідження, тобто з'ясування стану висвітлення освітянської діяльності духовенства у щотижневику упродовж усього часу його виходу, що є перспективним напрямом подальшого вивчення цієї теми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко А. Періодичні видання Православної Церкви в Україні кінця XIX – початку XX ст. / Алла Бойко. – К., 2004. – 80 с.
2. Денисенко В. Проблеми релігійної освіти в Україні (за матеріалами релігійної періодики XIX ст.) / Володимир Денисенко // Українознавство. К., 2007. – №4. – С. 156-159.
3. Розов А.Н. Этнографические и фольклорные материалы на страницах журнала «Руководство для сельских пастырей» (1860-1917 гг.). Аннотированный тематико-библиографический указатель [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/folklore/rozov1.htm>, 2005 г.
4. Сведения о сельских школах, открытых православным духовенством при приходских церквях // Руководство для сельских пастырей (далі – РдСП). – 1862. – №13. – С. 426-428.
5. Там само. – С. 426
6. Там само. – С. 427
7. Сведения о сельских школах, открытых православным духовенством при приходских церквях // РдСП. – 1862. – №34. – С. 561.
8. К толкам об участии духовенства в деле народного образования // РдСП. – 1862. – №8. – С. 33.
9. Там само. – С. 34.
10. Там само. – С. 34.
11. Там само. – С. 35.
12. Обзор замечательных мнений о приготовлении учителей для сельских школ вообще // РдСП. – 1862. – №11. – С. 350.
13. Там само. – С. 355.
14. Там само. – С. 355.
15. Там само. – С. 357.
16. Там само. – С. 359.
17. Там само. – С. 359.

18. Там само. – С. 361.
19. Там само. – С. 361.
20. Там само. – С. 363.
21. С.С. По вопросу о народных учителях / С.С. // РдСП. – 1862. – №45. – С. 382.
22. Там само. – С. 384.
23. Там само. – С. 384.
24. Там само. – С. 386.
25. Там само. – С. 388.
26. Там само. – С. 388.
27. Там само. – С. 390.
28. Там само. – С. 390.
29. И.Г. Несвоевременное недоразумение о том, кому быть учителем в народных школах / Г.И // РдСП. – 1866. – №26. – С. 329-339.
30. Адамович С. О некоторых мерах для содействия со стороны духовенства делу народного образования / С. Адамович // РдСП. – 1866. – №2. – С. 99.
31. Там само. – С. 99.
32. Краснянский Гавриил. Поучение о нужде и пользе грамотности / Гавриил Краснянский // РдСП. – 1866. – №20. – С. 91-98.
33. Там само. – С. 91.
34. Там само. – С. 94.
35. Там само. – С. 96.

Тетяна Кузнець Початкова освіта народу на сторінках щотижневика «Руководство для сельских пастырей» у перше десятиріччя його виходу

У статті аналізуються публікації про початкові народні школи у щотижневикі «Руководство для сельских пастырей» упродовж перших десяти років його виходу, тобто у 1860-ті роки. З'ясовано, що у першій половині 60-х років опубліковані матеріали мали здебільшого описовий

характер, так як знайомили читачів з вітчизняним та зарубіжним досвідом церковного шкільництва, наводили статистику поширення початкової освіти, показували досвід викладання Закону Божого. У другій половині 60-х років матеріали про освіту стали більш адресними, так як мали на меті озброїти сільських вчителів методикою вивчення основних шкільних предметів та посилити відповідальність духовенства за духовно-моральне виховання учнів.

Вивчення тематики публікацій дало можливість виявити теми, які були наскрізними у щотижневику упродовж досліджуваного десятиріччя. Це дискусії про роль і місце парафіяльного духовенства в освіті в цілому, підготовка вчителів для сільських шкіл та завдання пастирським словом переконувати у користі навчання дітей.

Ключові слова: церковні школи, церковна преса, «Руководство для сельских пастырей», парафіяльне духовенство, Київська єпархія, сільські вчителі.

Татьяна Кузнец Начальное образование народа на страницах еженедельника «Руководство для сельских пастырей» в первое десятилетие его выхода

В статье анализируются публикации о начальных народных школах в еженедельнике «Руководство для сельских пастырей» на протяжении первых десяти лет его выхода, то есть в 1860-е годы. Выяснено, что в первой половине 60-х годов опубликованные материалы имели в основном описательный характер, так как знакомили читателей с отечественным и зарубежным опытом церковного школьного дела, приводили статистику распространения начального образования, показывали опыт преподавания Закона Божьего. Во второй половине 60-х годов материалы об образовании стали более адресными, так как имели целью вооружение сельских учителей методикой изучения основных школьных предметов и усиление

ответственности духовенства за духовно-нравственное воспитание учеников.

Изучение тематики публикаций дало возможность выявить темы, которые были сквозными в еженедельнике на протяжении исследуемого десятилетия. Это дискуссии о роли и месте приходского духовенства в образовании в целом, подготовка учителей для сельских школ и задача пастырским словом убеждать в пользу обучения детей.

Ключевые слова: церковные школы, церковная пресса, «Руководство для сельских пастырей», приходское духовенство, Киевская епархия, сельские учителя.

Tetiana Kuznets Primary education for people on the pages of the weekly review "Guidance for rural pastors" in the first decade of its release

The article analysis the publications of the weekly review "Guidance for rural pastors" during the first decade of its release, namely in the 1860s (the primary public school). It was found that in the first half of the 60s the published materials were mostly descriptive. They gave the idea of national and foreign experience in church schooling, providing the statistics of primary education spread, as well as teaching experience in God's law. In the second half of the 60s the education materials became more targeted for rural teachers to equip them with methods of teaching basic school subjects and to strengthen the clergse's responsibility for moral and religious education for pupils.

The study of publications made it possible to identify the topical themes of weekly reviews during the studied decade. These are the debates about the role of parish clergy in general education, training teachers for rural schools and employing pastor's speech for the benefit of children's education.

Keywords: church school, church press, "guidance for rural pastors", parish clergy, Kyiv Diocese, rural teachers.